

DOI: 10.36695/2219-5521.1.2023.28

УДК 343.14:343.98 (477)

В. С. БОНДАР

*Володимир Сергійович Бондар, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету № 2 (підготовки фахівців для органів досудового розслідування) Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка**

ORCID: 0000-0003-1552-4555

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТІВ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ЗЛОЧИННИМИ СПІЛЬНОТАМИ

Постановка проблеми. Допит є найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією, сутність якої полягає в отриманні від учасника кримінального процесу показань про обставини, які мають значення в кримінальному провадженні. На практиці не існує кримінальних проваджень, під час розслідування яких слідчий (детектив) або прокурор (слідчий суддя, у випадках, встановлених ст. 225 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) не проводили б допит підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта, особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, котрі мають значення для цього кримінального провадження (ч. 1 ст. 95 КПК України).

Результати аналізу слідчої практики дають змогу сформулювати висновок про те, що допит слідчим, прокурором (ст. 224 КПК України) є ефективним елементом тактичної операції під час досудового розслідування окремих видів злочинів, вчинених злочинними спільнотами в частині забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування (ст. 2 КПК України). Саме за цією категорією кримінальних проваджень найчастіше виникала необхідність його проведення. Зазначимо при тому, що результати безпосередньо залежали від тісної взаємодії слідчого (детектива) та уповноважених оперативних підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України при реалізації матеріалів оперативної розробки під час проведення різних негласних слідчих (розшукових) дій (НС(Р)Д), зокрема виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) як підсумкового етапу оперативно-розшукової діяльності. Обов'язковим елементом цих тактичних операцій є також затримання особи в порядку, передбаченому ст. 208 КПК України.

Вважаємо, що нагальною потребою протидії злочинам, учиненим злочинними спільнотами, є формування відповідної процедури, яка б зв'язувала два види правоохоронної діяльності в єдиний процес.

Допит є також компонентом тактичних операцій, які проводяться задля нейтралізації неправдивих показань, усунення суперечностей (подолання протидії розслідуванню) в комплексі з повторними допитами, слідчими експериментами, пред'явленнями для впізнання, освідуваннями, а також відповідними видами та підвидами судових експертиз, орієнтованими на вирішення діагностичних і ситуаційних завдань тощо.

Подальше вивчення і розробка тактичних прийомів проведення допиту має не тільки теоретичне, а й більшою мірою практичне значення.

Тактичні прийоми мають бути науково обґрунтованими, логічними, пов'язаними між собою, не виходити за рамки вимог моралі та етики, сприяти досягненню поставленої мети. Вони повинні бути ефективними та економічними, мати таку властивість, як вибірковість, тобто справляти відповідний вплив на осіб, яким дійсно відомі обставини розслідуваного злочину, та бути нейтральними стосовно тих, хто не володіє розшукуваною інформацією.

Використання повною мірою тактичних положень слідчими (детективами) та прокурорами дає змогу, дотримуючись вимог закону, провести допит, а потім правильно оцінити його результати. Недостатня взає-

© В. С. Бондар, 2023

* *Volodymyr Bondar, PhD in Law, Assistant Professor, Luhansk State University internal references named after E. O. Didorenka*

модія слідчого (детектива), прокурора та оперативного працівника, слабе знання оперативних розробок на момент реалізації та невміння застосовувати тактичні прийоми при проведенні допитів особами, які здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, значно знижують його ефективність і призводять до порушення законності, та, відповідно, недосягнення кінцевої мети в частині забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування (ст. 2 КПК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми проведення допиту з різних позицій розглядалися в роботах процесуалістів і криміналістів: О. П. Бабікова¹, В. П. Бахіна, В. С. Бондаря², О. П. Вашук³, В. К. Весельського, І. В. Гловюк^{4,5}, В. Г. Гончаренка, М. Л. Грїбова, І. А. Жалдак, А. В. Іщенко, І. І. Когутича, В. О. Коновалової, О. П. Кучинської, В. Г. Лукашевича⁶, Н. М. Максимішин⁷, М. А. Погорецького^{8,9}, О. О. Подобного, О. Р. Ратїнова, Д. Б. Сергєєвої, Д. В. Сїмоновича, В. В. Тїщенко¹⁰, К. О. Чаплинського, Ю. А. Чаплинської, А. М. Черняка, Ю. М. Черноус, В. М. Шевчука¹¹, В. Ю. Шепїтька, О. Г. Шило¹², Д. О. Шингарьова¹³ та інших науковцїв.

Проте докорінні зміни в структурї та системї організованої злочинності потребують удосконалення наявних і пошуку нових криміналістичних засобів протидїї їй, які дадуть змогу якісно проводити процедуру доказування. Що ж стосується особливостей проведення допиту «злочинів у законї», а також інших учасників злочинних спільнот і осіб, причетних до створення та функціонування злочинних спільнот як елементу тактичної операції в розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами, то вони в криміналістичній науцї розглядалися лише на рівні окремих публікацій¹⁴, а після ухвалення Закону України від 4 червня 2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою», який передбачив нові законодавчі положення та елементи впливу на лїдерів злочинного свїту, дотепер не проводилися.

Формулювання мети статтї. Метою цїєї статтї є вироблення криміналістичних рекомендацій щодо проведення допитів у процесї реалізації тактичних операцій у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами.

Викладення основного матеріалу. Злочинна спільнота як своєрїдна «кримінальна надорганізація» – це, з огляду на законодавчу вказівку (ч. 4 ст. 255 Кримінального кодексу України (далї – КК України), об'єднання двох чи бїльше злочинних організацій. Недолїком цього нормативного формулювання є з-помїж іншого неврахування тїєї обставини, що до складу злочинної спільноти можуть входити й організованї групи.

Для доведення наявності злочинної спільноти необхідно встановити кримінально-правовї ознаки двох чи бїльше злочинних організацій (кожної окремо взятої), а потїм додаткову ознаку – факт їх (організацій) об'єднання. Про об'єднання злочинних організацій може свїдчити: 1) встановлення єдиного керївництва злочинної спільноти, яке можуть здійснювати як одна, так і декїлька осіб; 2) спїльне планування або безпосереднє вчинення злочинів учасниками злочинних організацій, що входять до злочинної спільноти. Для доказування об'єднання злочинних організацій слїд встановити його спосїб, причини, обставини.

Пїд час розробки криміналістичних рекомендацій щодо проведення допиту пїд час розслідування злочинів, учинених злочинними спїльнотами, ми базуємося на визначеннї поняття тактичної операції, сформульованого В. М. Шевчуком, як «самостїйної категорїї криміналістики і як особливий рїзновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування та судового розгляду злочинів, змїст якої не вичерпується тактичними прийомами, а включає також слїдчї (розшуковї) дїї, негласнї слїдчї (розшуковї) дїї, оперативно-розшуковї та інші заходи, що сприяють їх реалізації. Порївняно з тактичними прийомами та їх поєднаннями тактичнї операції відрїзняються масштабністю й тривалїстю дїї, бїльш широким колом учасників і високим ступенем організованостї їх діяльностї»¹⁵.

У процесї реалізації матеріалів оперативної розробки по злочинах, учинених злочинними спїльнотами (наприклад, окремих рїзновидів квалїфікованих умисних вбивств, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України, злочинів у сферї обїгу наркотичних засобів, передбачених ст. 307, 309, 310 КК України), в складї тактико-криміналістичних комплексів доцїльно планувати проведення таких заходів: 1) допит (100% проаналїзованих проваджень); 2) огляд (100% проаналїзованих проваджень); 3) обшук (91% проаналїзованих проваджень); аудїо-, відеоконтроль особи (12% проаналїзованих проваджень); 7) зняття інформації з електронних інформаційних систем (10% проаналїзованих проваджень); 8) спостереження за особою, рїччю або мїсцем (45% проаналїзованих проваджень); 9) аудїовідеоконтроль мїсця (15% проаналїзованих проваджень); 10) контроль за вчиненням злочину у формї спеціального слїдчого експерименту та імітування обстановки злочину (54% проаналїзованих проваджень); 11) установлення мїсцезнаходження радіоелектронного засобу (48% проаналїзованих проваджень).

Пїд час здійснення заходів з реалізації слїдчому доцїльно керуватися принципом розумних строків (ст. 28 КПК України), що полягає в мінімізації витрат часу з моменту відкриття кримінального провадження до моменту проведення окремих слїдчих (розшукових) дїї (контролю за вчиненням злочину, обшуків тощо) з метою виявлення, фіксування та вилучення матеріальних слїдів злочинів даної групи. Якщо йдеться про підготовку матеріалів для одночасного проведення контрольованої закупки, обшуків і допитів, що зумовлене необхідністю збору доказової інформації та мінімізує ризики знищення джерел доказів.

Зважаючи на цю позицію, допит та інші слїдчї (розшуковї) дїї, негласнї слїдчї (розшуковї) дїї мають бути орієнтованї на встановлення отримання інформації, яка характеризує діяльнїсть злочинних спїльнот і стосується:

- складу учасників злочинної організації, спільноти, їх ролі, ієрархії, взаємовідносин, залучення до діяльності інших осіб, зокрема фахівців у комп'ютерній інженерії, правовій, банківській, економічній сферах, осіб, утримуваних у кримінально-виконавчих установах, СІЗО та ІТТ;
- території або певної сфери діяльності такої спільноти, її спрямованості, наявності конкурентів у цій сфері чи на території, сфер її злочинного впливу;
- знарядь і засобів, які використовуються у кримінально-протиправній діяльності;
- способів легалізації майна, одержаного злочинним шляхом;
- зв'язків організаторів або керівників та членів злочинної спільноти зі службовими особами державних органів чи установ;
- взаємозв'язків чи контактів у кримінальному середовищі, зокрема з іншими злочинними авторитетами, серед осіб, утримуваних у кримінально-виконавчих установах, СІЗО та ІТТ, іншими злочинними об'єднаннями і корумпованими представниками влади, корупційних зв'язків з окремими представниками правоохоронних органів, участь у діяльності злочинного світу (організація і проведення злочинних зібрань (сходок), представників злочинних організацій або організованих груп, або осіб, які здійснюють злочинний вплив);
- відомостей про засоби зв'язку, конспірації, застосовані технічні пристрої, призначені для негласного зняття інформації, у тому числі й для виявлення фактів такого обладнання, його деактивації чи знищення, блокування, наявності систем контролю доступу до приміщень, транспортних засобів, які використовуються членами злочинної спільноти^{16, 17}.

Специфіка проведення тактичних операцій взагалі і проведення допитів як елементів таких операцій у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами, визначається необхідністю враховувати:

- внутрішньогрупові відносини та здійснення злочинного впливу лідера на кожного конкретного члена спільноти (групи);
- можливе знання підозрюваними механізму та системи роботи органів досудового розслідування, а також уповноважених оперативних підрозділів, методів, способів і джерел отримання криміналістично значущої й оперативно-розшукової інформації;
- стійку лінію протидії не одного, а більшості підозрюваних;
- як правило, детально розроблену лінію поведінки та взаємозалежність показань усіх учасників групи;
- наявність стійких каналів зв'язку між співучасниками злочину;
- можливий витік інформації по кримінальному провадженню;
- фінансову та моральну підтримку осіб, які надають злочинний вплив;
- високу активність у наданні протидії досудовому розслідуванню з боку свідків і потерпілих як результат впливу на них із боку зацікавлених осіб, оскільки побоювання з приводу реалізації загрози з їх боку набагато серйозніші побоювань санкцій кримінального закону за відмову або надання неправдивих показань.

При проведенні допиту необхідно враховувати характер взаємовідносин між учасниками групи та їх нерідко протилежні інтереси, адже створення злочинної спільноти (ч. 4 ст. 255 КК України), яке полягає в об'єднанні двох чи більше злочинних організацій на основі спільності мети, завдань чи з інших причин може бути як добровільним, так і примусовим¹⁸. Суперечності в показаннях таких осіб, різний обсяг відомостей, повідомлених ними з приводу одних і тих самих обставин, як правило, порушує погодженість їхніх позицій, породжує взаємну недовіру та намагання вигородити себе або зменшити свою роль у злочині.

Враховуючи важливість цієї проблеми, необхідно конкретизувати загальні положення тактики допиту підозрюваних (лідера злочинної спільноти, посередника, виконавця, організатора) при розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами (наприклад, убивств, передбачених п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України).

До таких положень можна віднести:

- дотримання норм закону щодо всіх підозрюваних;
- вибір оптимальної тактики проведення допиту;
- встановлення ролей підозрюваних і формування між ними певних психологічних відносин;
- встановлення психологічного контакту з підозрюваним і підтримання його в ході допиту;
- ситуаційність;
- послідовність проведення допитів підозрюваних;
- цілеспрямованість.

Розглянемо зазначені положення більш докладно.

Вибір оптимальної тактики проведення допиту охоплює весь комплекс прийомів і методів проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Тактичні прийоми, які застосовуються при проведенні допитів підозрюваних, базуються: на ситуації, особі підозрюваного; майстерності того, хто допитує; наявних доказах. Під час розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами, необхідно враховувати ще декілька факторів, котрі можуть істотно впливати на вибір тактичних прийомів: вивчення особи всіх членів спільноти, їх ролі та відношення до злочину, а також взаємовідносини.

Злочини, які вчиняються злочинними спільнотами, взагалі та вбивства на замовлення зокрема, передбачають підшукування та вербування учасників, об'єднання їхніх зусиль, розподіл між ними обов'язків, формування структурних частин злочинної організації, впорядкування їх взаємодії та взаємозв'язку, визначення керівників структурних частин, визначення (вироблення) правил поведінки в об'єднанні, складання плану діяльності організації, визначення способів його виконання, пошук об'єктів кримінально протиправ-

них посягань, забезпечення зброєю, грішми, транспортом, приміщеннями, знаряддями й засобами для вчинення злочину, вироблення лінії поведінки на досудовому провадженні тощо¹⁹. Зазначене істотно ускладнює розслідування таких злочинів. Проте, чим складніша система, тим імовірніше може статися її збій навіть за незначного впливу на який-небудь елемент.

Використання наявних доказів із урахуванням незнання підозрюваними змісту показань співучасників може підвищити ефективність допитів. При розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами, правдиві показання окремих учасників, як правило, сприяють визнанню вини іншими членами співтовариства. Визнання співучасника впливає на підозрюваного ще й тому, що останній надає такому визнанню особливого доказового значення. Практика свідчить, що визнання співучасників чинить на винного набагато більший вплив, ніж інші джерела доказів (висновки експертів, показання свідків тощо).

Наведені вище фактори впливають на вибір тактики допиту.

Встановлення ролей підозрюваних і формування між ними певних психологічних відносин є невід'ємною складовою всього розслідування та має особливе значення при проведенні допиту. У кримінальних провадженнях, учинених злочинними спільнотами, необхідно враховувати характер взаємовідносин між учасниками злочину та вміло використовувати їх нерідко протилежні інтереси для визначення ролей всіх учасників злочину та правильної кваліфікації їх дій. Це положення можливо застосовувати і при розслідуванні злочинів, учинених іншими суб'єктами, але є найбільш прийнятним та ефективним воно саме при розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами, з огляду на застосування до суб'єктів санкцій ст. 255 КК України. У цій ситуації між співучасниками в окремих випадках може зникнути почуття «спільноти» та бажання брати чужу вину на себе. Таким чином, сформовані слідчим психологічні відносини між підозрюваними повинні позитивно впливати на проведення допитів з метою отримання правдивих показань, а в подальшому – на весь хід досудового слідства аж до стадії судового розгляду.

Поняття послідовності проведення допитів підозрюваних стосовно підозрюваних у вчиненні злочинів, скоєних злочинними спільнотами, є більш широким і включає стадійність, порядок допиту особи, яка перебуває у статусі підвищеного злочинного впливу, у т. ч. у статусі «вора в законі», керівника чи керівників, виконавця, тобто їх черговість. Правильно визначена послідовність допитів підозрюваних шляхом встановлення серед них слабого елемента в поєднанні з наявною оперативною інформацією та доказами, як правило, призводить до позитивного результату допиту та розслідування в цілому.

Поряд із зазначеними положеннями і вимогами до їх виконання, важливим є питання про цілеспрямованість проведення допиту, яка означає, що слідчий (детектив), прокурор не повинен пасивно фіксувати ту інформацію, яку повідомляє йому підозрюваний. Він зобов'язаний вести допит наступально, наполегливо викриваючи підозрюваних, які не бажать говорити правду, намагатися подолати їх настанову на неправду. Задля досягнення мети допиту, слідчий (детектив) повинен цупко утримувати ініціативу, використовувати всі необхідні в даній ситуації тактичні прийоми. Іншими словами, завдання слідчого полягає в тому, аби за допомогою всіх наявних у його розпорядженні законних засобів отримати від підозрюваного у злочині правдиві показання.

Розглянемо питання застосування окремих тактичних прийомів і деякі особливості його проведення у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Варто мати на увазі, що показання підозрюваного будуть значущими тільки за умови, що вони є правдивими та отримані в установлених законом процесуальних формах. При проведенні допиту необхідно суворо дотримуватися вимог норм кримінального процесуального закону, адже використання правдивих показань залежить від правильності їх отримання.

Виконання процесуальних правил є обов'язковим при допиті підозрюваного у будь-якому провадженні. Вони є незмінними. Тактичні ж правила змінюються залежно від виду злочинів, індивідуальних особливостей допитуваного, наявної оперативної інформації та доказів. Вивчення кримінальних проваджень про злочини, передбачені п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України, вчинені злочинними спільнотами, свідчить про те, що істотним фактором визначення тактики допиту є обсяг інформації та доказів. Тактика допиту підозрюваних за наявності невеликого обсягу інформації повинна бути творчо більш різнобічною та гнучкою. На жаль, тактика допиту у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії належить до ряду найменш розроблених у криміналістичній і оперативно-розшуковій літературі, тому уявляється за доцільне зупинитись на деяких тактичних рекомендаціях.

Однією з особливостей допиту в кримінальних провадженнях про злочини, вчинені злочинними спільнотами, є те, що з метою їх своєчасного розкриття слідчими (детективами) проводяться різні негласні слідчі (розшукові) дії, а допит, відповідно, є елементом тактичних операцій. Результати негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути використані й при допиті осіб, які вчинили злочин, як правило, на підготовчій стадії допиту для вибору найбільш ефективної тактики його проведення. В окремих випадках слідчий за погодженням з процесуальним керівником та оперативним працівником може використовувати отриману інформацію безпосередньо в ході допиту. Необхідною умовою при тому є нерозголошення джерела її отримання. Використання її з урахуванням обставин кримінального провадження сприяє отриманню більш повних і правдивих показань допитуваних і виконанню завдань кримінального провадження. Використання оперативної інформації у кримінальних провадженнях по злочинах, учинених злочинними спільнотами, є найбільш ефективним. Зумовлюється це можливістю її більш широкого застосування без ризику розшифрування. Практика розкриття та розслідування вбивств цієї категорії свідчить про те, що по 100% вивчених крими-

нальних проваджень щодо осіб, підозрюваних у їх вчиненні, як до затримання, так і після, проводились негласні слідчі (розшукові) дії. Результати цих НС(Р)Д слідчими використані в 87% проведених допитів та більш ніж у половині (54% випадків) були отримані позитивні результати.

Особливість тактики допиту підозрюваних при розслідуванні вбивств на замовлення, вчинених злочинними спільнотами, залежить також від обсягу доказів, які є в розпорядженні слідчого.

Продумуючи тактику допиту підозрюваного, слідчому рекомендується мати на увазі, що, можливо, перед ним особа не винна, на яку через обставини, що склалися, впала підозра у вчиненні злочину. Чи є допустимим при цьому, аби слідчий поведився так, коли б він вважав підозрюваного винним? Усе залежить від того, яким обсягом доказових фактів і оперативної інформації володіє слідчий. Саме вони мають визначати ступінь переконання і наявність сумнівів слідчого. Якщо для повідомлення про підозру потрібні дані, які не залишають у слідчого сумнівів у тому, що перед ним дійсно винний, то для визнання підозрюваним таких даних потрібно менше.

Припустимо, особу затримано на місці події з речовими доказами вчиненого злочину, наприклад, зі зброєю в руках. Ступінь переконання слідчого, що затриманий вбивця, є дуже високим, та, відповідно до цього, він будує тактику допиту. Саме переконання слідчого, яке базується на доказах, породжує в підозрюваного переконання, що слідчому все відомо та заперечувати вину немає сенсу. В окремих випадках у цьому полягає таємниця успішного допиту, у ході якого підозрюваний дає правдиві показання. У цьому сенсі, з одного боку, злочини, скоєні злочинними спільнотами, розслідуються дуже складно, адже зазвичай між співучасниками погоджені можливі варіанти пояснень на випадок затримання. З іншого боку, у підозрюваних немає переконання, що всі співучасники не дають правдивих показань. На вибір тактики допиту при розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами, впливають певні закономірності. Відомо, що закономірності, які мають прояв у цілому під час розслідування кримінальних правопорушень, розрізняються за змістом.

Існуючі закономірності при розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами, зокрема вбивств на замовлення, зумовлюють, по-перше, особливості отримання доказів, їх дослідження та оцінку, по-друге, специфіку всього розслідування у кримінальному провадженні; по-третє, поведінку на допитах підозрюваних. Діючи в різних напрямках, усі закономірності утворюють систему, яка має прояв під час досудового провадження будь-якого вбивства, вчиненого на замовлення. Характерним є те, що ці закономірності мають прояв не однаково: одні більше, інші менше.

Закономірності, які мають прояв при допитах, можна об'єднати в три групи:

- закономірності, пов'язані з особливостями процесу доказування при допитах підозрюваних у злочинах, вчинених злочинними спільнотами;
- закономірності, які впливають на тактичні особливості, що враховуються при допитах під час кримінального провадження;
- закономірності, які мають прояв в особливостях поведінки всіх учасників злочину під час досудового слідства, які визначають тактику допиту під час розслідування злочинів, вчинених злочинними спільнотами.

Так, до закономірностей, пов'язаних з особливостями процесу доказування, відносять насамперед численність джерел доказів, які виникають у процесі підготовки та вчинення злочинів. Під час розслідування таких злочинів доводиться стикатися з безліччю слідів, які часто залишені не одним об'єктом-слідоносієм, знаходити і встановлювати інші докази, що мають значення. У процесі допитів кожен з учасників може стати джерелом нової інформації та доказів. Закономірністю цього порядку буде й нерозривність доказування вини всіх співучасників. Іншими словами, доказування вини в ході допиту одного співучасника нерозривно пов'язане з доказуванням вини інших членів злочинної спільноти. Об'єктивно це зумовлено вчиненням злочину, за яким було укладено договір, або коли учасники події добре обізнані про злочин. У практичній діяльності ця закономірність певним чином полегшує слідчому (детективу) проведення допитів з метою встановлення всіх учасників і доказування їх вини. Встановлення дійсної ролі кожного співучасника злочину (наприклад, вбивства на замовлення) залежить від показань інших співучасників. Однак це не означає пряму залежність встановлення дійсної ролі та вини одних співучасників від показань інших. Результати аналізу слідчої практики свідчать про те, що тільки в 43% показань містяться дані про дійсну роль усіх учасників вбивств. В інших випадках вина і роль всіх винних встановлюються під час допитів свідків, з висновків експертів тощо.

Серед закономірностей, які впливають на тактику допиту під час розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами, слід зазначити трудомісткість розслідування, коли у провадженні необхідно проводити значну кількість слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів. Кримінальні провадження, як правило, складають не менше 3–4 томів, а за багатоепізодними провадженнями – до 15 томів. Зі збільшенням кількості підозрюваних і встановлених епізодів їх кримінально-протиправної діяльності зростає й обсяг роботи: вивчення особи кожного підозрюваного, його ролі в злочині, усунення суперечностей в їх показаннях тощо.

При виборі тактичних прийомів допиту слідчий має враховувати ще одну закономірність. Вона полягає в подоланні протидії з боку керівника чи групи керівників спільноти (або колегіального органу), посередників, на припинення зговору між співучасниками. Допитуючи підозрюваних, слід мати на увазі, що суб'єкт підвищеного злочинного впливу, завдяки своєму авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям на досудовому слідстві безпосередньо або через довірених осіб буде здійснювати злочинний вплив у різних

формах, керувати спільнотою, нав'язуючи їй найбільш вигідну для себе лінію поведінки. Цей тиск слідчий має використовувати в інтересах кримінального провадження.

Чимала роль у цьому процесі відводиться уповноваженим оперативним підрозділам Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, які в процесі взаємодії зі слідчим проводять комплекс заходів щодо виявлення та нейтралізації злочинного впливу зацікавлених у вирішенні справи осіб на учасників кримінального провадження. Саме маючи унікальні можливості оперативно-розшукової діяльності, працівники уповноважених оперативних підрозділів забезпечують отримання інформації, що вказує на контакти між особами, які притягуються до кримінальної відповідальності, та їхніми близькими, з одного боку, а також свідками і потерпілими – з другого, нейтралізуючи провокації щодо останніх.

Водночас у процесі оперативної розробки злочинних спільнот, службових осіб, які використовують службове становище, коли існує загроза помсти такій особі або її викриття, що може негативно вплинути на її подальше життя, матеріали, котрі містять відомості про її справжні анкетні дані, не підлягають розсекречуванню. Такі дані перебувають у доступі лише слідчого (детектива) чи оперативного співробітника, який співпрацює з конфідентом, а участь останнього в НС(Р)Д завуальовується:

- шляхом внесення змін в анкетні дані;
- приховуванням форм і методів проведення НС(Р)Д;
- наведенням інформації, яка буде розголошена після зняття грифу секретності в такій формі та зі змістом, що виключає встановлення особи конфідента та ототожнення його з фактом проведення НС(Р)Д²⁰.

У ситуації, коли організатор визнає себе винним, йому необхідно поставити низку контрольних запитань, які ставились або будуть поставлені перед посередником і виконавцем, щодо деталей змови про вчинення вбивства, доказів його причетності до злочину, виплаченої винагороди, наявності та місцезнаходження речових об'єктів, які можуть бути доказами.

Закономірності поведінки і взаємовідносин підозрюваних у процесі розслідування визначають тактику проведення слідчих (розшукових) дій. Ці закономірності зумовлені соціально-психологічними закономірностями формування та функціонування злочинних спільнот. До них можна віднести невизначеність поведінки і необізнаність щодо змісту показань кожного співучасника.

Невизначеність поведінки в ході допиту співучасників викликана, з одного боку, бажанням дати вигідні для себе показання щодо власної ролі в злочині. Слідчий на допиті пред'являє докази, підозрюваний, своєю чергою, побоюється, що може запізнитися з наданням правдивих показань, адже інший співучасник може це зробити першим та подати його в невідповідному світлі. Невизначеність викликана й небажанням нести відповідальність, особливо якщо допитуваний виконував при вчиненні злочину другорядні завдання.

З другого боку, існують причини, які змушують його давати неправдиві показання, заперечувати вину, мовчати про співучасників. Це може бути викликано тиском лідера, побоюванням помсти тощо.

Важливою закономірністю, яку слід урахувати при проведенні допитів, є протиріччя в показаннях підозрюваних, а часто й виникнення конфлікту. Уміле, тактично грамотне використання цих протиріччя і конфліктів між співучасниками (розуміння становища, у якому опинився підозрюваний, і ролей всіх учасників вбивства, чітке знання доказів, показань усіх співучасників тощо), як правило, має наслідком отримання правдивої інформації.

Наступною закономірністю є поведінка підозрюваного та інших співучасників злочину. У процесі досудового слідства в їх позиціях можуть відбуватись певні зміни. Їх насамперед формує особа, яка здійснює злочинний вплив, лідер чи група лідерів злочинної спільноти. На цьому заснований відомий тактичний прийом при розслідуванні вбивств, коли показання того, хто надав правдиві показання, використовують для викриття неправдивих показань інших підозрюваних.

Проте, як свідчить вивчення слідчої практики, наявність у слідчого сукупності доказів, котрі викривають, ще не гарантує того, що підозрюваний дає правдиві показання. Особливої уваги заслуговують докази, які містяться в показаннях свідків. Але при розслідуванні вбивств на замовлення необхідно дуже обережно використовувати показання свідків у ході допитів підозрюваних, що зумовлено низкою причин. Основні з них: необізнаність (до певного часу) органів досудового розслідування про кількість і місцезнаходження винних; залякування свідків застосуванням фізичного насильства та погрозами розправи з родичами з метою відмови від їх показань або надання неправдивих показань; практична незахищеність органами правопорядку свідків від кримінально-протиправних посягань. Наслідком, як правило, є порушення всього процесу розслідування. Зазначене є притаманним практично для всіх кримінальних проваджень, пов'язаних із вбивствами на замовлення, де так чи інакше на свідка чинився вплив.

При підготовці до допиту та під час його проведення від слідчого необхідна висока професійна майстерність, застосування гнучкої тактики при реалізації наявних доказів, з метою недопущення шкоди свідку. Не є таємницею, що здійснюється двобічний контакт місць позбавлення волі з зовнішнім світом. Однак в умовах існування організованої злочинності (особливо коли кримінальне провадження здійснюється щодо злочинної спільноти, а санкцією за вчинене вбивство може бути передбачений максимальний строк покарання) цей зв'язок здійснюється без зволікань. У результаті свідки змінюють показання, підозрювані отримують інформацію, що їх цікавить, а хід розслідування утруднюється.

У таких випадках складно переоцінити поєднання в рамках тактичних операцій слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. У цей період набуває особливої значущості проведення розробок в умовах кримінально-виконавчих установ, ІТТ, СІЗО тощо. Як слушно зазначає О. П. Бабіков, залежно від

мети виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, обираються форми зазначеного НС(Р)Д, метою ж може бути вирішення таких завдань:

- встановлення структури і складу злочинного угруповання, її організатора, ієрархії членів і роль, наявність зв'язків з іншими злочинними угрупованнями;
- виявлення і фіксування конкретних фактів та обставин вчинення злочинним угрупованням або його членами злочинів;
- одержання відомостей про осіб, які можуть бути свідками злочинної діяльності, забезпечують збереження інформації про таку діяльність;
- фіксація доказів протиправної діяльності, у тому числі шляхом проведення НС(Р)Д, які у подальшому можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні;
- встановлення місцезнаходження осіб, які перебувають у розшуку, збирання іншої інформації, що може бути використана у кримінальному судочинстві²¹.

Отримання відповідної інформації дає змогу слідчому реагувати на зміну в поведінці підозрюваних, факти тиску на інших учасників процесу, а оперативним працівникам – успішно здійснювати поставлені завдання.

Практика свідчить про те, що всі тактичні прийоми допитів підозрюваних будуються з урахуванням наявних доказів, якими до цього моменту володіє слідчий, та оперативної інформації про особу допитуваних, їх взаємовідносини. За даними аналізу, у 32% випадків позитивні результати допиту були визначені наявністю доказів, у 15% епізодів на них вплинуло всебічне знання особи підозрюваних. Однак наявність у розпорядженні слідчого сукупності цих відомостей більше ніж у 50% випадків приводить до успіху, причому у ході таких допитів, як правило, підозрюваний дає правдиві показання, що є найбільш важливим під час розслідування вбивств на замовлення. Це допомагає виявити сліди та предмети, які є речовими доказами, виявити справжні мотиви вчиненого вбивства, встановити всіх співучасників, запобігти можливості вчинення інших злочинів.

Результати аналізу вивченої слідчої практики дають змогу типізувати застосування тактичних прийомів при допитах.

До найбільш важливих слід віднести прийоми:

- ті, що застосовуються з метою зашифрування оперативної інформації та конкретної мети допиту про учасників злочинної спільноти та вчинений злочин;
- ті, що спрямовані на використання наявних доказів, отриманих від інших членів злочинної спільноти, з метою створення в допитуваного уявлення про значну обізнаність слідчого (детектива);
- пов'язані з демонстрацією наявних доказів для порушення погодженості в діях лідера, посередника та виконавця та отримання показань, що викривають;
- спрямовані на створення у підозрюваних уявлення про те, що інші учасники злочину дали показання.

Використання цих тактичних прийомів знижує в осіб, які вчинили злочин, здатність до протидії, сприяє руйнуванню зговору між підозрюваними, забезпечує приховання до певного моменту справжніх намірів і цілей слідства тощо.

Чинне законодавство не зобов'язує слідчого (детектива), прокурора повністю інформувати допитуваного про мету та завдання допиту. Це забезпечує слідчому можливість раптової постановки важливих для досудового слідства запитань. Застосування такого прийому ускладнює недобросовісним допитуваним надання неправдивих показань, оскільки в них обмежена можливість заздалегідь підготуватися до них. Не знаючи про справжні наміри слідчого, допитуваний може повідомити йому важливі відомості про співучасників, про існуючий між ними зв'язок, час та місце вчинення злочину.

Добре зарекомендував себе прийом, пов'язаний з демонстрацією наявних у слідчого доказів, спрямований на порушення погодженості в діях учасників групи та отримання показань, які викривають кримінально-протиправну діяльність. Діапазон використовуваних доказів при застосуванні прийому вельми широкий. Самі собою докази за своєю значущістю є різними, але тим не менш застосування тактичних прийомів, пов'язаних із демонстрацією доказів, є найбільш ефективними. І залежить їх ефективність від того, чи розуміє допитуваний їх значення. Однією з основних причин заперечення підозрюваним своєї вини є невміння слідчого переконливо показати значущість наявної в нього конкретної доказової інформації.

Формування в підозрюваного помилкового уявлення про наявні в слідчого (детектива) докази є цілком допустимим, і порівняння його з обманом є неправомірним. Обман і приховування від допитуваного факту обізнаності – різні поняття. Звичайно, введення в оману правомірними засобами допитуваного, який дає неправдиві показання шляхом передачі неправдивих відомостей, є цілком неприпустимим. Інша справа, коли він уведений в оману правомірними засобами, що є дієвим елементом слідчої тактики. Для цього кримінальний процесуальний закон встановлює ординарний і диференційовані порядки розслідування, які не зобов'язують слідчого представляти учасникам процесу докази до закінчення досудового слідства та відкриття матеріалів досудового розслідування. КПК України (ст. 222) прямо вказує на недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування.

Вивчення аргументів опонентів застосування психологічних прийомів при допитах дає змогу сформулювати висновок про те, що йдеться не стільки про саму сутність питання, скільки про невдалу термінологію та випадки недоцільного використання окремих методів роботи, які трапляються в практиці.

Для обрання тактичних прийомів допиту важливим є встановлення обставин вчиненого злочину, а саме мотивації його вчинення. З огляду на відповіді з цього питання і має будуватися вся подальша тактика та стратегія розслідування.

Тактика підготовки та проведення допиту зазначеної категорії осіб передбачає:

- збирання інформації про особистісні особливості допитуваного;
- порівняння наявної в розпорядженні слідчого інформації про особу підозрюваного з типологією осіб, які вчиняють вбивства, та на цій основі віднесення цієї особи до певного типу;
- виокремлення наявної в типологічному описі інформації про типові способи реагування, у тому числі в конфліктних ситуаціях;
- розробка арсеналу тактичних прийомів, які найбільш підходять для здійснення впливу на цю особу;
- прийняття рішення про проведення допиту та вибір найбільш сприятливого для цього моменту;
- реалізація наміченого плану в ході фактичного допиту;
- аналіз отриманих результатів і допущених помилок з метою внесення корекції в план підготовки до подальших допитів.

Досліджуючи психологічні аспекти допиту підозрюваних, необхідно зупинитись на участі в процесі захисника, присутність якого в 78% випадків змінює всю ситуацію допиту. Захисник, по-перше, представляє інтереси допитуваного, по-друге, виступає не просто як особа, зацікавлена у вирішенні провадження, а як фахівець, під спостереженням якого відбувається діяльність слідчого.

У таких випадках слідчий повинен усвідомлювати, що він стає об'єктом уважного вивчення захисника, який намагається з'ясувати наявність і характер інформації, якою володіє слідчий (детектив). Для цього обирається інша лінія поведінки, котра веде до звуження можливостей використання тактичних прийомів.

Для підозрюваного, який дає неправдиві показання, участь захисника є великою підтримкою, і він буде використовувати присутність свого союзника, орієнтуючись не тільки на репліки та запитання, а й на артикуляцію.

Під час підготовки до допиту слідчий (детектив) повинен визначити місце для захисника, аби виключити візуальний контакт, а самому мати можливість спостерігати за допитуваним і захисником. Крім того, слідчому рекомендується надавати можливість ставити запитання захиснику тільки тоді, коли допит закінчений і протокол буде підписаний.

В окремих випадках захисник може намагатись зашкодити виконанню завдань допиту. Це може мати прояв у такому:

- захисник під час проведення допиту, знаючи про роль кожного з учасників злочину, починає ставити запитання слідчому, допитуваному, коментувати відповіді, давати відповіді на запитання, які ставляться підозрюваному;
- захисник, будучи невід'ємною ланкою між співучасниками, впливає на хід розслідування, через нього відбувається витік інформації;
- захисник підказує підозрюваному, який зайняв позицію спротиву розслідуванню, варіанти відповідей, лінію поведінки.

До таких ситуацій слідчий має бути підготовлений і передбачити відповідні заходи.

Допит за участю захисника лишає слідчого можливості встановлення психологічного контакту з допитуваним, без якого, на думку 95% з 40 опитаних слідчих, які спеціалізуються на розслідуванні злочинів, учинених даними суб'єктами, є вкрай складним. Психологічний контакт є важливим фактором успішного міжособистісного спілкування слідчого та допитуваного: він являє собою довірчі відносини, коли допитуваний готовий повідомити слідчому інформацію щодо питань, котрі становлять інтерес.

Взаємовідносини між слідчим і допитуваним, на слухну думку В. Г. Лукашевича, будуються, з одного боку, на нормах кримінального процесуального законодавства, з другого – на наукових положеннях криміналістики, судової психології, логіки, теорії управління діяльністю²².

У криміналістиці та судовій психології розроблені загальні положення досягнення контакту між учасниками процесу. Основа їх полягає в застосуванні слідчим прийомів, спрямованих на формування готовності допитуваних давати правдиві показання.

Дослідження показують, що практичними працівниками встановлення психологічного контакту з допитуваним у більшості випадків досягається за допомогою застосування прийомів, що включають спонукальний початок, зокрема:

- встановлення безконфліктного стану з допитуваним – у 39% випадків;
- прояв участі та об'єктивності до допитуваного – у 69%;
- концентрація слідчим уваги на «руйнуванні» змістового бар'єру – у 31%;
- спонукання до активних дій допитуваних – у 27%.

Застосування тактико-психологічних прийомів допиту є допустимим за умов: неухильного дотримання закону; застосування для встановлення завдань кримінального провадження; недопущення настання негативних наслідків; вибірковості впливу.

Прийом повинен являти собою спосіб психологічного впливу слідчого (детектива), прокурора на допитуваного з метою отримання від останнього інформації, що має значення для кримінального провадження. Вибір конкретного прийому залежить від багатьох факторів.

Практика свідчить про те, що під час досудового розслідування, учинених злочинними спільнотами, найбільш прийнятними є такі тактико-психологічні прийоми допиту, які рекомендується використовувати в конфліктних ситуаціях: допущення легенди; раптовість; послідовність; відволікання уваги; форсований темп; затамований темп; створення напруженості; створення певного уявлення про обізнаність слідчого; повторність.

Допущення легенди. Особи, які брали участь у вчиненні злочину, зокрема вбивства на замовлення, як правило, дають неправдиві показання як щодо своєї ролі, так й інших співучасників. При тому вони вдаються до легенди, яка б сприяла їх мінімальній відповідальності за вчинений злочин або взагалі виключала її. Особливо це притаманно для організаторів і посередників, які особисто не зацікавлені в смерті потерпілого і самі не вчиняють вбивство. Такі ситуації виникали в 78% вивчених кримінальних проваджень по злочинах, передбачених п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України.

Аналогічне становище складається у кримінальних провадженнях, учасники яких, незалежно від виконаної ролі, не були затримані на гарячому.

У зазначених випадках слідчий надає можливість кожному допитуваному викласти легенду, максимально зосереджуючи увагу на деталях. Таким чином, у процесі послідовних допитів кожного співучасника можуть бути виявлені протиріччя порівняно з їх попередніми показаннями, показаннями інших осіб та встановленими у кримінальному провадженні фактами. З боку слідчого важливо грати роль особи, яка довіряє показанням-легенді. Він надає можливість висловитися кожному учаснику злочину та детально це фіксує. Погім, демонструючи протиріччя, наводячи встановлені з інших джерел факти та наявні докази, слідчий викриває неправдиві показання. Руйнування легенди осягає допитуваного зненацька, він не встигає підготувати новий варіант неправдивих показань, що насамкінець змушує його надавати правдиві показання.

Використання раптовості, як і інших психологічних прийомів, потребує урахування специфіки певної ситуації та хоча б мінімальної кількості достовірних доказів і правдивої інформації. Будь-який зі співучасників вчиненого злочину, якими б вольовими якостями він не володів, перебуває у великій психологічній напрузі. Він бажає якнайшвидше відповісти на всі запитання слідчого, при тому бажане видати за дійсне та приховати свій внутрішній стан. Застосувати цей прийом можна на будь-якій стадії допиту, але слідчий (детектив), використовуючи його, повинен обґрунтовано припускати, що досягне бажаного результату, інакше за відсутності інших доказів особа може бути не викрита.

При раптовій постановці запитань велике значення має спостереження слідчого (детектива) за реакцією допитуваного до і після запитання.

Використання фактору раптовості може бути визначено:

– негайним допитом після затримання або виявлення та вилучення предметів і слідів, які викривають допитуваного;

– демонстрацією неінформованості слідчого на попередній стадії вільної розповіді з подальшою раптовою постановкою запитання, яке свідчить про наявність достатніх відомостей про подію злочину та його учасників;

– постановкою прямих запитань відразу ж при виявленні доказів, «промовок», протиріч у показаннях.

Послідовність. Прийом за своєю сутністю є протилежним попередньому. Застосовується він тоді, коли слідчому (детективу) потрібно добитися поступового наростання психічної напруженості допитуваного, який дає неправдиві показання. Цей психологічний прийом є більш ефективним, адже на відміну від ситуації при використанні фактору раптовості у даному випадку слідчий (детектив) має володіти низкою доказів.

Ці докази можуть бути отримані як під час проведення гласних слідчих (розшукових) дій, так і при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, аналітичної роботи під час моніторингу за інформаційними масивами за дорученням слідчого. Оперативно-розшукові заходи та кримінальний аналіз можуть включати:

– виконання доручень слідчого по вивченню суб'єктів господарської діяльності, де працював потерпілий, а також прогнозованого місцезнаходження наймача;

– негласне вивчення документів та іншої документації, котрі характеризують діяльність досліджуваних структур;

– проведення розвідувальних заходів для виявлення фактів, за допомогою яких можна встановити мотив вчинення злочину (вбивства на замовлення);

– використання всього комплексу сил і засобів оперативно-розшукової та інформаційно-аналітичної діяльності, спрямованих на збирання інформації, розрахованих насамперед на виявлення осіб, котрі, можливо, є наймачами, посередниками, виконавцями (співвиконавцями).

Під час досудового провадження вбивств, передбачених п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України, цей прийом застосовується при допиті співучасників злочину, коли окремі члени групи дали правдиві показання і немає необхідності діставатися до застосування інших психологічних прийомів.

Тактична особливість цього прийому полягає не тільки в пред'явленні доказів з наростаючою силою. Від характеризується поступовим переходом у бесіді з допитуваним від обставин, які є для нього найменш значущими, до обставин, які прямо стосуються вчиненого вбивства. Під час бесіди слідчий, не ставлячи прямого запитання про злочин, може отримати показання про причетність підозрюваного до злочину або, принаймні, про зв'язок організатора з посередником, а також про локалізацію його в певні часові параметри. Отримавши потрібну інформацію, слідчий може поставити запитання про обставину, яку підозрюваний

хотів би приховати чи змінити, але робити це він не може через зв'язок із попередніми правдивими показаннями.

Відволікання уваги. Досудове розслідування злочинів, учинених злочинними спільнотами, ускладняється тим, що всі його учасники умисно вчиняли певні дії, готувались до них, на допитах після затримання, як правило, дають заздалегідь продумані неправдиві показання, особливо по вбивствах на замовлення.

У такому випадку проведення допиту є вкрай ускладненим, адже відсутність достатньої сукупності доказів не дає змоги відразу отримати правдиві показання. Підозрювані зазвичай поводяться насторожено, постійно очікуючи від слідчого запитань щодо факту вчиненого злочину. У такій ситуації слідчий повинен поводитися витримано, ставлячи підозрюваному заздалегідь підготовлені запитання. Запитання ці повинні бути формально малозначущими для допитуваного, акцентуватися необхідно переважно на співучасників вбивства. У такий спосіб відволікається увага допитуваного від основної мети допиту. Водночас це дає змогу слідчому отримати відповідь і на основне запитання. Оскільки акцент робиться не на випадкову обмовку допитуваного, а на промовляння про обставини, котрі можуть бути відомі лише причетній до події злочину особі, остільки застосування цього прийому є цілком допустимим.

Однак даний психологічний прийом доцільно застосовувати не окремо, а в комплексі з повторністю, створенням певного уявлення про обізнаність слідчого.

Опитування слідчих показало, що відволікання уваги, як психологічний прийом, є найбільш прийнятним фактором при допиті осіб зі слабким інтелектом, низьким освітнім рівнем, а також коли в підозрюваних виникає велика нервова напруженість.

Створення певного уявлення про обізнаність слідчого (детектива). Необхідно спинитись на психологічному аспекті застосування цього прийому. З точки зору психології, підозрюваному, як нікому іншому, притаманний стан необізнаності перспективи щодо його викриття та притягнення до кримінальної відповідальності. У випадках, якщо у кримінальному провадженні повідомлено про підозру декільком особам, ця необізнаність збільшується через невизначеність щодо змісту їхніх показань.

При затриманні в порядку ст. 208 КПК України членів злочинної спільноти, яка підозрюється у вчиненні вбивства, передбаченого п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України, усвідомлення кримінальної відповідальності, сумніви у стійкості співучасників, виникле почуття жалю в окремих випадках створюють сприятливу психологічну обстановку, результатом якої є отримання достовірних даних. Сутність психологічного прийому полягає в повідомленні підозрюваному окремих фактів або відомостей, відомих тільки учасникам вбивства. Оголошення таких фактів є можливим тільки у випадку їх повної достовірності, адже навіть невелике їх спотворення може зміцнити позицію підозрюваного давати неправдиві показання.

Повторність. Практика розслідування вбивств на замовлення свідчить про те, що цей психологічний прийом застосовується завжди, коли у підозрюваного є настанова на неправду або висунення заздалегідь підготовленого неправдивого алібі.

Застосування такого психологічного прийому викликано ще однією обставиною. Перебуваючи в ізоляції, кожен із учасників вбивства в черговий раз дає неправдиві показання про факти, які потребують уточнення та коментування їх іншими підозрюваними. Даний психологічний прийом використовується практично у всіх кримінальних провадженнях про вбивства на замовлення, адже завжди виникає необхідність встановлення ролей та істинності показань у цілому.

Сутність прийому полягає в проведенні повторних допитів з уточненням певних деталей і зіставленням з попередніми допитами. Підозрюваний, який дав неправдиві показання, при повторних допитах намагатиметься дотримуватись початкових показань. Однак, із точки зору психології, утримати в пам'яті та викласти докладно декілька разів неіснуючі факти неможливо.

Висновки. Зазначені обставини дають змогу виокремити критерії проведення допитів, які впливають на його ефективність, а саме: слідчий, уміло використовуючи засоби спілкування, повинен спостерігати за тим, щоб рівень психологічної напруженості відповідав оптимальному, за якого відбувається зняття бар'єрів за заборонену інформацію та підозрюваний дає правдиві показання.

Тактичні прийоми психологічного впливу є засобом оптимізації досудового розслідування, і подальша розробка цієї проблеми має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Допит раціонально проводити за заздалегідь продуманим планом, який має бути гнучким і передбачати прийоми встановлення психологічного контакту, виявлення та зняття охоронних бар'єрів, розкриття особи допитуваного, психологічного впливу та рефлексивного управління, а також включати інші елементи тактичних операцій як ефективних засобів протидії злочинам, учиненим злочинними спільнотами.

¹ Бабіков О. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: правове регулювання, організація проведення, тактика, зразки процесуальних документів; наук.-досл. ін-т публіч. права. Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2022. 392 с.

² Бондар В. С., Солодовніков А. Г., Дехтярьов С. В. Розслідування розбоїв, вчинених організованими групами. Навчально-методичний посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 276 с.

³ Ващук О. П. Невербальна інформація в кримінальному провадженні: теоретико-методологічні основи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 430 с.

⁴ Гловюк І. В. Деякі питання кола учасників кримінального провадження (у аспекті «воєнних» змін до КПК України). *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи: матеріали круглого столу (23 вересня 2022 року)*. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 136–141.

- ⁵ Гловюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2022. С. 478–483.
- ⁶ Лукашевич В. Г. Тактика обшарування слідом за учасниками окремих слідствених дій. *Допрос, очна ставка, пред'явлення для опознання, перевірка показань на місці*: учебное пособие. Киев: Изд-во КВШ МВД СССР, 1989. 88 с.
- ⁷ Максимішин Н. М. Судовий допит: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2016.
- ⁸ Погорецький М. А. Використання матеріалів ОРД у кримінальному судочинстві: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Інформаційне забезпечення розслідування злочинів*: матеріали Міжнародного круглого столу (Одеса, 29 травня, 2015 р.) / відп. за вип.: В. В. Тищенко, О. П. Ващук; НУ ОЮА; ПРЦ НАПрН України. Одеса: Юридична література, 2015. С. 217–222.
- ⁹ Погорецький М. А. Перспективи взаємозв'язку оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування у ході подальшої правоохоронної реформи в Україні. *Застосування положень КПК України: проблеми та шляхи їх вирішення*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (до 3-ї річниці КПК України). Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС, 2015. С. 301–307.
- ¹⁰ Тищенко В. В. Вибрані праці. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2017. 436 с.
- ¹¹ Шевчук В. М. Тактико-криміналістичні комплекси в теорії криміналістики та практиці протидії злочинності: проблеми, дискусії, новації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 27–44.
- ¹² Шило О. Г. Загальна характеристика показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 151–156.
- ¹³ Шингарьов Д. О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 241 с.
- ¹⁴ Климчук М. П., Фурман Я. В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 174–177. С. 174–177.
- ¹⁵ Шевчук В. М. Назв. праця. С. 41.
- ¹⁶ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255-1, 255-2, 255-3, 256 Кримінального кодексу України): науково-практичний коментар / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. Київ: ФОП Маслаков, 2021. 130 с.
- ¹⁷ Бабіков О. П. Назв. праця. С. 310–311.
- ¹⁸ Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені злочинною спільнотою (статті 255, 255-1, 255-2, 255-3, 256 Кримінального кодексу України): науково-практичний коментар / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, С. С. Чернявський. ... С. 17.
- ¹⁹ Там само. С. 16.
- ²⁰ Бабіков О. П. Назв. праця. С. 348–349.
- ²¹ Там само. С. 306–307.
- ²² Лукашевич В. Г. Назв. праця. С. 40.

Резюме

Бондар В. С. Особливості проведення допитів у процесі реалізації тактичних операцій при розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами.

У статті висвітлено актуальні теоретичні й практичні процесуальні, організаційні та методичні проблеми проведення допиту як елементу тактичної операції в розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами. Визначено комплекс слідчих (розшукових) дій, заходів оперативного пошуку, які доцільно проводити на кожному етапі реалізації матеріалів оперативної розробки щодо злочинів, учинених злочинними спільнотами.

Автор ставив за мету вироблення криміналістичних рекомендацій щодо усунення зазначених та інших питань, які викликають складнощі під час проведення допиту.

Визначено специфіку проведення тактичних операцій взагалі і проведення допитів як елементів таких операцій у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами. Зауважено, що вибір тактичних прийомів і конкретних заходів, спрямованих на реалізацію матеріалів оперативної розробки шляхом проведення тактичних операцій щодо кримінально-протиправної діяльності злочинних спільнот повинен визначатися на підставі оцінки вихідної інформації, наявної в розпорядженні уповноваженого оперативного підрозділу на початку реалізації про: предмет злочинного посягання; спосіб вчинення злочину; встановлені у процесі оперативно-розшукового документування факти кримінально-протиправної діяльності розроблюваних осіб; наявність співучасників тощо.

Доведено, що на вибір тактики допиту при розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами, впливають певні закономірності, які мають прояв під час проведення допитів, котрі об'єднано в три групи:

- закономірності, пов'язані з особливостями процесу доказування при допитах підозрюваних у злочинах, вчинених злочинними спільнотами;
- закономірності, які впливають на тактичні особливості, що враховуються при допитах під час кримінального провадження;
- закономірності, які мають прояв в особливостях поведінки всіх учасників злочину під час досудового слідства, що визначають тактику допиту під час розслідування злочинів, вчинених злочинними спільнотами.

Сформульовано рекомендації щодо збирання інформації про членів злочинної спільноти на підготовчому етапі допиту та найбільш раціонального застосування тактичних прийомів при проведенні даної слідчої (розшукової) дії за участю членів злочинної спільноти.

Ключові слова: допит, злочинна спільнота, тактична операція, тактичний прийом.

Summary

Volodymyr Bondar. Features of interrogations in the process of implementing tactical operations in the investigation of crimes committed by criminal communities.

The article highlights the actual theoretical and practical procedural, organizational and methodical problems of interrogation as an element of a tactical operation in the investigation of crimes committed by criminal communities. A set of investigative (research) actions, operational search measures, which should be carried out at each stage of implementation of operational development materials regarding crimes committed by criminal communities, has been defined.

The author aimed to develop forensic recommendations to eliminate these and other issues that cause difficulties during interrogation.

The specifics of conducting tactical operations in general and conducting interrogations as elements of such operations in the investigation of crimes committed by criminal communities are determined. It is noted that the choice of tactical methods and specific measures aimed at the implementation of operational development materials by conducting tactical operations regarding the criminal and illegal activities of criminal communities should be determined on the basis of an assessment of the initial information available at the disposal of the authorized operational unit at the beginning of the implementation about: the subject of the criminal offense; method of committing the crime; established in the process of operative and investigative documentation of the facts of criminal and illegal activity of the persons under investigation; presence of accomplices, etc.

It has been proven that the choice of interrogation tactics in the investigation of crimes committed by criminal communities is influenced by certain patterns that manifest themselves during interrogations, which are grouped into three groups:

- laws related to the peculiarities of the proof process during interrogations of suspects in crimes committed by criminal communities;
- patterns that affect tactical features taken into account during interrogations during criminal proceedings;
- regularities that are manifested in the specifics of the behavior of all participants in the crime during the pre-trial investigation, which determine the interrogation tactics during the investigation of crimes committed by criminal communities.

Recommendations for gathering information about members of the criminal community at the preparatory stage of the interrogation and the most rational use of tactical techniques when conducting this investigative (search) action with the participation of members of the criminal community have been formulated.

Key words: interrogation, criminal community, tactical operation, tactical reception.

DOI: 10.36695/2219-5521.1.2023.29

УДК 343.6

П. Д. БІЛЕНЧУК, О. П. ПЕВЦОВА

*Петро Дмитрович Біленчук, кандидат юридичних наук, доцент, професор Європейської академії прав людини**

ORCID: 0000-0002-9599-0347

*Олена Петрівна Певцова, аспірантка Київського університету права, адвоката***

ORCID: 0009-0008-5909-4319

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ СЕРІЙНИМ УБИВСТВАМ

Постановка проблеми. Серійні вбивства – це особливий вид злочинів проти життя особи, який потребує ґрунтовного наукового дослідження. Без вироблення єдиного підходу до розуміння сутності цього явища з погляду теорії, практики та чинного законодавства неможлива правильна кваліфікація вчинених діянь і належна організація розслідування злочинів, які містять ознаки серійності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими, зокрема: О. В. Любчинським, О. В. Синюком, М. М. Перепелицею, О. В. Александренко.

Формулювання мети статті. Мета цієї статті полягає в тому, щоб виокремити основні ознаки серійних убивств як особливого виду злочинів проти життя особи для правильної кваліфікації вчинених діянь і належної та ефективної організації розслідування серійних убивств.

Викладення основного матеріалу. Справедливою є позиція О. В. Любчинського, який зазначає, що слідча і судова практика свідчить, що серійні умисні вбивства є завжди резонансними злочинами, які мають неабиякий розголос у суспільстві. Вони становлять неабияку суспільну небезпеку, що, своєю чергою, потребує від працівників правоохоронних органів швидкого, повного та всебічного дослідження всіх обставин

© П. Д. Біленчук, О. П. Певцова, 2023

* *Petro Bilenchuk, PhD in Law, Associate Professor, Professor of European Academy of Human Rights*

** *Olena Pevtsova, postgraduate student of Kyiv University of Law of the NAS of Ukraine, lawyer*